O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami

(2024-yil 17-18-may)

(2-qism)

JIZZAX-2024

“Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar” mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali, 2024-yil 17-18-may. 461-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur’atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e’tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarni qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma’ruza tezislari to‘plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas’ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., PhD. O‘ralov A.I.

Tahrir hay’ati a’zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., b.f.f.d. (PhD) O‘ralov A.I., t.f.f.d.(PhD), dotsent Abdumalikov A.A., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), dots. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dotsent Alibayev S.X., p.f.f.d. (PhD) Halimov O‘.H., p.f.f.d.(PhD), dotsent Karshiyev A.A., f.f.f.d.(PhD), dotsent Sindorov L.K., t.f.f.d. (PhD), dotsent Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD), dotsent Mustafaqulov M.A., f.f.f.d. (PhD) Alibekov D.A.., f-m.f.f.d. (PhD) Sharipov X.F., ps.f.f.d.(PhD) Norbekova B.Sh., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Qayumov O.A., Jo‘rayev M.M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma’ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

JAMIYATDA IJTIMOIY NORMALAR VA ULARNING AHAMIYATI

Yusupov Umidjon Salim o‘g‘li,
Mamatqulova Lobar
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU Jizzax filialali

Annotatsiya: Ushbu tesizda jamiyatdagi ijtimoiy normalar va ularning shaxslarga turli tuman ta’sirlari haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: norma, qadriyatlar, shaxs, genesis, tabiat qonunlari, ehtiyoj, Plaxov, Yadov, Veber, funksional, hatti-harakatlar, immanens, turli xil tashqi ta’sirlar.

Har bir jamiyat o‘ziga xos me'yorlar qadriyatlar tizimiga ega, shu jumladan ushbu jamiyat a'zolarining xatti-harakatlari va burchlariga qo‘yiladigan talablar. Me'yorlar tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy rivojlanish darajasiga, shuningdek, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarga bog‘liq. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog‘liq me'yorlar tizimlari bog‘liq o‘zgaruvchidir. Ijtimoiy me'yorlar muqarrar ravishda odamlarning muloqoti va hamkorligi natijasida shakllanadi, ular immanentdir (lot. immanens dan — biror narsada yashash, biror narsaga xos) va inson sotsializatsiyasining har qanday shaklining asosiy tarkibiy qismi. Ularning xulq-atvorini belgilaydigan me'yorlar tizimi bo‘lmagan jamiyat yoki odamlar guruhi yo‘q.

Jamiyatdagi ijtimoiy normalar turli funktsiyalarni bajaradi: yo‘naltiruvchi, tartibga soluvchi, ruxsat beruvchi, axborot, tuzatuvchi, tarbiyaviy va boshqalar. Normalarda muayyan harakat usullari mavjud bo‘lib, ularga muvofiq shaxslar o‘z faoliyatini quradilar va baholaydilar, xatti-harakatlarni boshqaradi va tartibga soladi. Ijtimoiy me'yorlar inson xulq-atvorining maqsadlarini shakllantirishga qaratilgan.

“Ijtimoiy me’yor” tushunchasi ancha keng. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda ushbu kontseptsiyani u yoki bu tarzda tahlil qiladigan ko‘plab asarlar mavjud, ammo, mening bilishimcha, normalarning tizimli uslubiy tahlili hali ham mavjud emas.

Shunga qaramay, fanda ushbu hodisaning ta'riflari shunchalik ko‘pki, bu muammoni ishlab chiqishda ishtirok etgan yoki ilgari qatnashgan mualliflar mavjud. Bu birinchi navbatda E.Dyurkgeym, M.Veber, V.Samner, T.Parsons, R.Merton, R.Mills. Keyingilardan M. Sherif, R. Morris, R. Linton, V. Momov, V. Vichev, V. Prodanov va boshqalar. Rossiya olimlaridan normalarning ta'rifini: M.I. Bobneva, S.A.Dashtamirov, Yu.A.Kleiberg, V.M.Penkov, V.D.Plaxov, A.A. Qalam, V.A. Yadov va boshqalar. Olimlar me'yorni ideal, ob'ektiv mavjud bo‘lgan hodisaning belgisi, o‘rtacha statistik ko‘rsatkich, maksimal variant, atrof-muhit bilan "muvozanat", funktsional optimal, majburiy tartib, belgilangan o‘lchov va boshqalar deb belgilaydilar.

Ijtimoiy me’yorlar hodisasiga turlicha qarashlarni keltirishning hojati yo‘qdir, ehtimol, ular hammaga ma’lum va o‘quvchi ular bilan yuqorida nomlari keltirilgan mualliflarning asarlarida batafsil tanishishi mumkin. Shunga qaramay, men o‘quvchi e'tiborini uch xil fundamental ta'rifga qarataman: **"ijtimoiy normalar** - bu shaxslar va guruhlarning xatti-harakatlarini ijtimoiy tartibga solish vositasi" **“Ijtimoiy**

me’yorlar – ijtimoiy hamjamiyat (guruh, tashkilot, sinf, jamiyat) o‘z a’zolariga belgilangan namunadagi faoliyatni (xulq-atvorni) amalga oshirish uchun qo‘yadigan talab va kutishlar yig‘indisidir.; **“Ijtimoiy me’yor** – ijtimoiy amaliyot bilan shartlangan jamiyat hayotining o‘ziga xos tarixiy sharoitlarida munosabatlarni tartibga solishning ijtimoiy-madaniy vositasidir.

Bu ta'riflardan ko‘rinib turibdiki, ijtimoiy normalar ko‘p funksiyali; ular hayotimizning barcha jabhalariga tom ma'noda kirib boradi. Normalar tufayli jamiyat individual xatti-harakatlarning bir xil harakatlarini tartibga solish zaruratidan xalos bo‘ladi. Odamlarning ongi va xulq-atvorini tartibga solishda ijtimoiy normalarning mohiyati yotadi. Tabiiyki, tartibga solish hukmron qadriyatlar, ehtiyojlar, manfaatlar va mafkura tizimiga muvofiq amalga oshiriladi. Shunday qilib, ijtimoiy normalar maqsadlarni belgilash, joriy boshqaruv va ta'lim qarorlarini ishlab chiqish vositasi bo‘lib chiqadi. Tabiiyki, ular ijtimoiy muhitdagi deviant xatti-harakatlarni bashorat qilish, ijtimoiy nazorat qilish va tuzatish, shuningdek, shaxsning ijodiy va ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish vositasiga aylanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy me'yorlarni o‘rganish ma'lum qiyinchiliklar bilan bog‘liq, chunki na gnoseologiya, na psixologiya, na tibbiyot, na sotsiologiya alohida-alohida sotsiologiyaning kelib chiqishi va paydo bo‘lish mexanizmlari haqidagi savolga javob bera olmaydi. Bu yerda bir qator ilmiy fanlarga tayanish kerak, chunki norma muammosi chegara muammosi; me'yor ob'ektiv ravishda ko‘plab ijtimoiy jarayonlarning kesishish nuqtasidir, shuning uchun uni o‘rganish fanlararo ahamiyatga ega. Ijtimoiy tizimlarning tabiiy muhiti omillari turli tadqiqotchilar tomonidan katta e'tiborga olingan va berilyapti, ammo ijtimoiy normalar genezisi uchun tabiiy-tarixiy shartlar masalasi hali ham ochiq.

Norma genezisining muhim jihatlaridan biri uning tabiiy tarixiy binolarini o‘rganishdir. Ilm-fan va amaliyot uzoq vaqtdan beri odamlar o‘z hayotida tabiat namunalaridan foydalanmasdan qila olmasligini isbotladi.

Tabiat tarixan insondan oldin bo‘ladi, shuning uchun ijtimoiy me'yorlar genezisining tarixdan oldingi davri, ya'ni. uning ijtimoiy hayotining natijasi qonunlardir. Tabiatning mahsuli va davomi bo‘lib, inson uyushgan mavjudotga tabiiy moyillikka, tartibga solishga tabiiy moyillikka ega, shuning uchun u individual ijtimoiy normalarning paydo bo‘lishining tabiiy tarixiy sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Me'yorlarning genezisi va rivojlanish mexanizmini o‘rganar ekan, ijtimoiy me'yorlarning paydo bo‘lishi va amal qilishining uchta yo‘lini yodda tutish kerak: **o‘z-o‘zidan, rejalashtirilgan-ongli va aralash.** Bundan tashqari, ushbu mexanizmlarning har biri bilan har qanday turdagi ijtimoiy normalar paydo bo‘lishi mumkin va har bir holatda ma'lum bir mexanizmga xos bo‘lgan me'yorlar genezisining o‘ziga xos xususiyatlari ochiladi. Normlarning kelib chiqishi tabiiy tizimli jarayonlar tufayli yuzaga keladi. Biz odatda urf-odatlar, urf-odatlar, marosimlar va boshqalar shaklida ishlaydigan ijtimoiy tizimlarning o‘z-o‘zidan paydo bo‘lishini, o‘z-o‘zini rivojlanishini kuzatamiz. Subyektiv tartibli faoliyat natijasida ijtimoiy normalarning kelib chiqishi va rivojlanishi sun’iy jarayondir.

Ijtimoiy me'yorning amaliyot va bilishga nisbatan nisbiy mustaqilligi uning paydo bo‘lishi, shakllanishi, ko‘payishi va rivojlanishining maxsus mexanizmi bilan

bog‘liq; shu bilan birga, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri hayotning takrorlanadigan sharoitlariga, odamlarning ehtiyojlari va munosabatlariga bog‘liq va bu asossiz paydo bo‘lmaydi, takrorlanmaydi.

Ijtimoiy norma universaldir. Bu turli shaxslarga, odamlar jamoalariga nisbatan uning harakatining bir xilligi sifatida tushuniladi. U jamiyatning ijtimoiy tuzilishini, muayyan ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyaning xarakterini aks ettiradi, shuning uchun amaliy ijtimoiy tajribani chuqur o‘rganish zarurati tug‘iladi.

Me’yor xususiyatlarining bunday tasnifi, albatta, mukammallikka da’vo qilmaydi, lekin u ijtimoiy me’yorning mohiyati va xususiyatlarini boshqa asarlarga qaraganda adekvatroq aks ettiradi. Normlar ijtimoiy tashkilotning barcha darajalariga xosdir: shaxslar, guruhlar, submadaniyatlar, jamiyatlar, lekin bu ularning butunlay bir xil ekanligini anglatmaydi. Har bir sub'ektning "me'yor" haqida o‘ziga xos g‘oyalari bor va bu g‘oyalar har doim ham bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi, ochiq yoki yashirin (yashirin) konfliktga kiradi. Ushbu nomuvofiqlik mavjud rasmiy, rasmiy (e'lon qilingan va qonuniy) normalar va odamlarning haqiqiy xatti-harakatlari normalari o‘rtasidagi munosabatlarning ancha murakkab muammosini keltirib chiqaradi. Normlar amalda amalga oshiriladigan yoki amalga oshirilayotgan paytda mavjud bo‘ladi.

Ijtimoiy va me'yoriy yo‘nalishlar tizimi insonning barcha shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va amalda amalga oshirishga faol ta'sir ko‘rsatadigan g‘oyalar, qarashlar, tamoyillar, qadriyatlar va me'yorlar tizimi alohida ahamiyatga ega, uning fikrlari va xatti-harakatlarining tabiati. faoliyat.

Shunday qilib, shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy normalar nafaqat jamiyat, balki shaxs topografiyasini ham belgilaydi. Har bir inson o‘z hayotida turli xil ijtimoiy-madaniy vaziyatlarning ishtirokchisidir. Insonning xulq-atvori ushbu holatlarning har biriga, agar shaxs yaxshi tushunsa va tegishli ijtimoiy me'yorlarni o‘zlashtirsa, adekvat bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy ahamiyatga ega vaziyatlarning ko‘pligi shaxs tomonidan ichkilashtirish zarurati va ko‘plab me'yorlar to‘plamini anglatadi. Inson esa o‘rganganlarini har bir aniq vaziyatda qo‘llay olishi kerak. Ijtimoiy me'yorlarni istamaslik yoki mensimaslik, qoida tariqasida, odamni ijtimoiy og‘ishlarga, nizolarga, deviant xatti-harakatlarga olib keladi.

Ijtimoiy me’yorlarning xususiyati shundan iboratki, ular ijtimoiy harakatning istalgan natijasiga erishish dasturini belgilab beradi, shuningdek, ular ta’lim omili sifatida ham harakat qiladi va normalar bu jarayonda yordamchi rol o‘ynaydi; ular shaxsning ijtimoiy rivojlanishiga "Men-kontseptsiya" ning o‘zini-o‘zi amalga oshirishi sifatida ta'sir qiladi. Bu, birinchi navbatda, ijtimoiy normalar va qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayoni, ijtimoiy muhitga kirish jarayoni, ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish, muayyan rol va funktsiyalarning rivojlanishi va boshqalar.

Jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy me'yorlarning (tarbiya va ta'lim jarayonida, jamoatchilik fikri va boshqa ko‘plab ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'sirida) shaxsiy e'tiqodlarga, xatti-harakatlarning ichki motivlariga aylanishi insonning xatti-harakatlarini amalga oshirishi va baholashini anglatadi. ushbu normalar nuqtai nazaridan. Biroq, turli sabablarga ko‘ra, ijtimoiy me'yorlar yig‘indisidan inson o‘z hayotining yo‘nalishi sifatida ularning faqat bir qismini o‘zlashtiradi va tan oladi, ya'ni. uning xulq-atvorining motivlari faqat ijtimoiy ong maydonidan uning

individual ongiga o‘tgan, u tomonidan o‘zi va jamiyat, sinf, jamoa, ijtimoiy guruh uchun zarur, yaxlit va foydali deb e'tirof etilgan ijtimoiy normalardir.

Shuning uchun ijtimoiy normalar, agar ular shaxsning individual ongining tarkibiy qismiga aylansa, samarali bo‘ladi. Aynan o‘sha paytda ular xatti-harakatlar va o‘z-o‘zini nazorat qilish omillari va tartibga soluvchisi sifatida ishlaydi; ijtimoiy norma ixtiyoriy o‘z-o‘zini majburiyat sifatida harakat qiladi.

Deviantologlarning fikriga ko‘ra (V.V. Novikov, V.F. Pirojkov, D.P. Piskarev, S.A. Kalkulyatsiya, E.V. Rudenskiy, L.V. Fomina, A.V. Shapochkin va boshqalar), me'yor va og‘ishlar haqidagi g‘oyalarning eng tizimlashtirilgan, umumlashtiruvchi tahlili ijtimoiy psixologiyada mavjud. ushbu darslik muallifining monografiyasi. Muallif, birinchi navbatda, psixologlar tomonidan tibbiyotdan, xususan, psixiatriyadan norma va og‘ishlarni tushunishni ta'kidlaydi, ya'ni. oxir-oqibat "norma - patologiya" dixotomiyasidan. 80-yillarda jadal rivojlanayotgan statistik yondashuv, xususan, differensial psixologiyada me'yorni sifat belgisi emas, balki statistik miqdor sifatida tushunishning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Salim o‘g‘li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.
2. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O ‘ZINI-O ‘ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In E Conference Zone (pp. 11-16).
3. Norbekova, B. (2021). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI. Журнал дошкольного образования, 3(3).
4. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). MAKTAB O‘QUVCHILARINING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O‘RGANISHNING AHAMIYATI. In E Conference Zone (pp. 1-5).
5. Arakulov, G. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIQQAT MUHIM PSIXIK FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Sunatullaevna, K. A. (2022). KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 518-521.
7. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 1(7), 81-83.
8. Каршибаев, С., & Анорбоев, Х. (2023). Talabalar o ‘quv faoliyatining turlari va xususiyatlari. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 476-479.
9. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 81-88.